

GERÇEKLiĞİN İKAMET ALANI OLARAK DENEYİM: CHARLES SANDERS PEİRCE FELSEFESİ

Celal TÜRER*
Hatice KIRMACI**

ÖZ

Düşünce tarihinin en kadim sorularından biri olan gerçekliğin (reality) ne olduğu sorusu, günümüzde tazeliğini koruyan bir mesele olarak karşımızda durmaktadır. Zira gerçekliğin göz ardı edilmesi hayli zor olduğu gibi ondan söz etmek bile onun varlığına işaret etmektedir. Bununla birlikte, gerçekliğin hem içinde olmak hem de onun hakkında bir nitelirmede bulunmak, belirli hataları da beraberinde getirmektedir. Bu hataları tespit eden Charles Sanders Peirce, gerçeklik sorununu pragmatik bir bakış açısıyla analiz etmeye çalışmıştır. Ona göre gerçeklik, nihai olarak tüm araştırmacıları bir konuda birleştirmeyi amaçlayan doğruluğun nesnesi olma durumundadır. Oysa böyle bir görüş birliğinin, deneyimden bağımsız elde edilemeyeceği aşikardır. Amacımız, deneyimin önemini ortaya koymaya, onun düşünce ve gerçeklik arasında ne tür akıllı bir tutkal olduğunu anlamaya çalışmaktır. Bu makalede, deneyimin bir yandan gerçekliğin kaynaklık ettiği inancın sabitleyicisi olduğuna, öte yandan gerçekliği düşünceye bağlayarak hakiki inancın ortaya çıkmasını sağladığına ve bu iki reaksiyon esnasında deneyimin adeta bir "katalizör" rolü oynadığına vurgu yapılmaktadır. Daha sonra, deneyimin tikelden tümele doğru yükselme çabasını yansıtan yeter deneyim nosyonu ortaya konulmaktadır. Çalışmamızın nihai kısmında ise deneyimin dönüştürücü ve bağlayıcı yönü irdelenerek, bu süreçte zamanın müdahalesinin elzem olduğuna işaret edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Deneyim, karar, gerçeklik, düşünce, yeter deneyim, inanç, çıkarım, zaman.

EXPERIENCE AS THE RESIDENCE OF THE REALITY: C. S. PEIRCE'S PHILOSOPHY

ABSTRACT

One of the oldest questions in the history of thought and still relevant today is knowing what reality is. Because, as it is hard to ignore reality, to speak of it even points to its existence. In addition, being both in reality and making a qualification about it brings certain errors. Charles Sanders Peirce, who identified these errors, attempted to analyze the problem of reality from a pragmatic point of view. For him, the reality is ultimately the object of truth, which seeks to unite all researchers on one subject. However, it is obvious that such a consensus cannot be obtained independently of experience. Our aim is to reveal the importance of experience and try to understand what kind of smart glue is it between thought and reality. This article emphasizes on the one hand, that experience is the fixative of the belief which have as source the reality, on the other hand, that it provides the realization of the true belief by linking the reality to the thought and during these two reactions, it plays as "catalyst". Then, the notion of "sufficient experience" which reflects the effort of the experience to increase from particular to universal is formulated. In the final part of our study, the transformational and linking aspect of experience will be examined and it will be pointed out that time intervention is essential in this process.

Keywords: Experience, decision, reality, thought, sufficient experience, belief, abduction, time.

* Prof. Dr. Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Felsefe Tarihi Anabilim Dalı. İletişim: Celal.Turer@ankara.edu.tr

** Ar. Gör., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Felsefe Tarihi Anabilim Dalı. İletişim: hkirmaci@ksu.edu.tr.

FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi) *FLSF (Journal of Philosophy and Social Sciences)*

2019 Güz, sayı: 28, ss. 275-292

Fall 2019, issue: 28, pp.: 275-292

Makalenin geliş tarihi: 26.05.2019

Submission Date: 26 May 2019

Makalenin kabul tarihi: 23.10.2019

Approval Date: 23 October 2019

Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/flsf>

ISSN 2618-5784

Giriş

Platon'dan günümüze kadar gerçekliğin (reality)¹ zihinden bağımsız oluşuna ya da zihne bağımlı oluşuna göndermede bulunan çeşitli yaklaşımlar çerçevesinde ele alınmıştır.² Bu yaklaşımlar arasındaki farklılığın insan düşüncesinden hareketle gerçekliği zihne indirgeyen idealizm ile dış âlemin gerçekliğini kabul eden realizm ekseninde ortaya çıktığı söylenebilir. Bu ayırım, modern döneme kadar ana hatlarını korumuş olmasına rağmen gerçekliğin Rönesans ile beraber Tanrısal olandan matematiksel olana evrilmesi onun deneyimsel alana yani doğaya indirgenme sürecini başlatmıştır. Rönesans'ın doğa felsefesinde tezahür eden bu süreç, Giordano Bruno, Nicolaus Copernicus, Galileo Galilei ve Francis Bacon'ın fikirleri ile doruk noktasına ulaşmıştır.

Gerçeklik meselesi, René Descartes felsefesinden itibaren geleneksel anlamından kopmaya başladığı ve farklı bir anlama doğru değiştiği söylenebilir. Nitekim bu felsefe, özne ile nesne arasındaki ilişkinin neliğini ve bu neliğin ortaya koyduğu bilginin kesinliğini sorgulayarak gerçekliği nesneden, yani varlıktan hareketle inşa eden klasik anlayıştan tamamen kopuşu temsil eder. Hatırlanacağı üzere Platon ve Aristoteles'te varlıksal açıdan öznenin kendisi dışındaki nesne ile ilişkisi neticesinde bir gerçeklik inşası ortaya çıkarken Descartes'tan sonraki süreçte ve Kant'ta zirvesini bulacak şekilde tamamen öznenin kendisinden hareketle inşa edilmiş bir gerçeklik anlayışıyla karşılaşmaktayız. Descartes'in anlayışında gerçeklik, öznenin nesne ile ilişkisinde tezahür eden bilginin açık ve seçikliği ya da yöntem sorunu üzerinden oluşmuştur. Öznenin yargısının, (bilgisinin) kesinliği üzerinden inşa edilen böylesi bir gerçeklik, öznenin dış âlemdeki nesne ile teması neticesinde tezahür eden kesinliği ve açık seçikliği sorunsalını ortaya çıkarmıştır. Bu sorunsalın farkında olan Spinoza, Descartes'in

¹ Bu yazıda gerçeklik ya da realite, zihin dışındaki unsurlar için kullanılmıştır. Elbette düşünceye dair gerçeklikler mevcuttur ancak biz bu yazıda düşünce ile zihin dışı gerçeklik (realite) arasındaki bağıntının imkânı üzerine odaklanıyoruz. Bu sebeple, gerçeklik ve realite eş anlamlı olarak kullanılmıştır.

² J. R. Searle, *Toplumsal Gerçekliğin İnşası* adlı eserinde gerçekliğe dair epistemolojik ve ontolojik açıdan altı temel görüşün ön plana çıktığı ileri sürer. Bunlardan ilki, dış dünyanın temsillerimizden bağımsız bir şekilde varolmasını konu edinen anlayıştır. İkincisi, insanın dış dünya ile algı, inanç, dil ve düşünce gibi niteliklerden hareketle etkileşime geçtiği, dış dünyanın özelliklerine "temsiller" sayesinde sahip olduğu anlayışı seslendirir. Üçüncüsü, insanın dış dünya ile etkileşime geçmesini sağlayan ifade ile inançların başarılı/başarısız olmalarına göre "doğru" veya "yanlış" şeklinde kategorize edildiği "uygunluk teorisi"nin eksenini taşıyan anlayıştır. Dördüncüsü, insanın dış dünyada var olan aynı nesneye dair görüşlerinde pek çok farklılığın olduğunu ve dolayısıyla herhangi bir nesnenin ne kadar insan varsa o kadar temsiline bulduğunu iddia eden "kavramsal görecelik" anlayışıdır. Beşincisi, insanın gerçekliğe dair temsillerinin nesnenin yanında psikolojik, ekonomik ve kültürel pek çok husustan etkilendiğini, bu nedenle dış dünya ile ilgili nesnel bir anlayışın ortaya konulamayacağını iddia eden görüştür. Altıncısı, dış dünyaya dair bilginin nesnel olduğunu ileri süren anlayışı seslendirir. Bkz. J. R. Searle, *Toplumsal Gerçekliğin İnşası*, çev. Muhittin Macit ve Ferruh Özpilavcı, Litera Yayıncılık: İstanbul, 2005), s. 188-190.

cogitosu³ yerine doğrudan Tanrı'dan hareket ederek gerçekliği inşa edenin Tanrı olabileceği fikrini ortaya koymuştur.⁴

17. yüzyıl felsefesinin en etkili düşünürlerinden biri olan G. W. Leibniz, Descartes felsefesinde maddi ve ruhi olarak ayrılan, Baruch Spinoza felsefesinde ise tek bir töze indirgenen gerçekliğin karşılaştığı tehlikeleri görerek "Monad" anlayışını geliştirir.⁵ Leibniz, temel eseri *Monadoloji'de* gerçekten var olma veya töz olmanın temel özelliklerini bölünebilir olmama, basit olma, varoluşu için nedensel açıdan başka bir şeye bağlı olmama şeklinde ifade eder. Ona göre gerçekten var olan, güç yani kuvvettir ve doğada farklı türden kuvvetler işbaşındadır.⁶

On sekizinci yüzyıla gelindiğinde rasyonalist felsefenin karşısında konumlanan John Locke ve David Hume düşüncesi, gerçeklik sorununu deneyimci yoldan ele alarak gerçekliği deneyimden hareketle kurulan bir âlem şeklinde tasvir etmiştir. Nitekim aklın ve bilginin tüm malzemesinin deneyimden geldiğini ileri süren Locke, nesnenin birincil ve ikincil niteliklerinin akıl yoluyla ayrıldığını; birincil tür niteliklerin uzam, biçim, katılık ve hareket gibi nesneden ayrılmayan nitelikler olduğunu, ikincil niteliklerin ise insan zihnine ait olan ve tasarımlar neticesinde ortaya çıkan öznel nitelikler olduğunu ileri sürmüştür.⁷ Bu düşünceleri daha da ileriye götüren Hume, birincil ve ikincil niteliklerin maddeye ait olmadığını, bütün niteliklerin insan deneyiminde ve algılarında

³ Descartes'in cogito'sunun ve sahip olduğu açık ve seçiklik ilkesinin sorunları ile idenin temsili gerçekliği için bakınız: Şahabettin Yalçın, "Descartes", *Felsefe Ansiklopedisi*, ed. Ahmet Cevizci, Eabil Yayınları, Cilt 4, s. 199-200.

⁴ Anlam bakımından bkz.: Cevizci, *Felsefe Tarihi*, Say Yayınları: İstanbul, 2009, s. 516-517.

⁵ Leibniz, Descartes'in unsurları yer kaplayan madde ile düşünen zihin olan düzalizminden ve dolayısıyla onun bilim ile din arasında gerçekleştirmiş olduğu zemini tamamen bilime terk eden, sözde uzlaşmadan ve nihayet, bilime gereksiz ödünler verdiğine inandığı Spinoza'nın natüralizmi ve panteizminden de rahatsız olmuştur. Ona göre, Kartezyanizm baştan sona yanlış bir yola girmiş ve madde ile ruhu, bilim ve dinden her birine güya özerklik ve bağımsızlık sağlamak adına, birbirinden tümünden koparmıştır; işte bu Leibniz'e göre, onun hayata geçirmiş olduğu uzlaşımın da temelde hatalı olduğu anlamına gelir. Sorun, Tanrının hiçbir ilişkisinin kalmadığı mekanik dünyada Tanrıya ve dine, her nasılsa bir yer bulmak sorunu değildir, çünkü böyle bir dünyada Tanrı ve din er ya da geç yok olup gidecektir; sorun esas, rasyonalizm içinde aşkın ve yaratıcı bir Tanrıya, gerçek bireylere ve hepsinden önemlisi nesnel amaçlara bir yer bulmaktır. Buna göre, yapılması gereken şey, onun bakış açısından ortodoks veya klasik Tanrı anlayışı ile geleneksel teleolojik evren görüşünü ciddiye alıp, bu ikisini yeni bilimsel dünya görüşüyle bağdaştırmaya çalışmaktır. Leibniz'in bakış açısından, modern dünyada ağırlığını her geçen gün biraz daha hissettirecek olan kültürel krizi aşabilmenin yegâne yolu budur. Geri kalan bütün diğer çözüm denemeleri ya krize şöyle ya da böyle yenik düşer ya da krizi gizlemeye yarar. Bkz. Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi*, Say Yayınları, 2009, s. 541.

⁶ G. W. Leibniz, *Monadoloji; Metafizik Üzerine Konuşma*, Fransızca'dan Türkçe'ye çev. Atakan Altınörs, Bilge Kültür Sanat Yayınları: İstanbul, 2019, s. 39-40.

⁷ Karl Vorlander, *Felsefe Tarihi*, çev. Mehmet İzzet ve Orhan Saadeddin, İz Yayıncılık: İstanbul, 2008, s. 448-449.

ortaya konulduğunu iddia ederek öznenin nesneyi kesin, açık ve seçik bildiğine dair herhangi bir delilin mevcut olmadığını ileri sürmüştür.⁸

Felsefe tarihinde bir dönüm noktası kabul edilen İmmanuel Kant ise kritik felsefesini gerçeklik ile ilgili Platon'un varlık ayrımını ve öznenin Descartes ile değişen yeni şeklini dikkate alarak ortaya koymuştur. Onun kritik felsefesinde Platon'un görünüş ile gerçeklik alemi, farklı bir hüviyete bürünerek numen ve fenomen ayrımına dönüşmüştür. Bu dönüşümde görünüşleriyle bilinen nesnelere ve onların ardında var olan numen yani "kendinde şey" tasarlanabilir.⁹ Kant'a göre tasarlanan numen, fenomenlerin ötesinde bir şey olduğu için bizim için bilinmez anlamındadır. Filozofun *Salt Aklın Kritiğinde* bilinebilir olanı fenomen içine hapsetmesi, anlığın a priori kategoriler ile fenomenlerin bilinebilir olmasını temsil etmektedir. Başka bir ifadeyle fenomen alem, düşünülür alemin öznedeki kategorileriyle şekillenmiş olduğundan ve öznenin bu kategorilerin dışında herhangi bir nesneyi algılaması mümkün olmadığından Kant felsefesinde gerçekliğin neliğine dair herhangi bir söylem geliştirilemez. Nitekim Kant'ın numeni fenomen içine hapsetmesi ya da numen ile fenomen arasındaki ayrımı, Alman idealizminin ortaya çıkışına sebep olmuştur.¹⁰

278

On dokuzuncu yüzyılda J. G. Fichte, F. W. J. Schelling ve G. W. F. Hegel düşünceleri, Kant felsefesindeki çelişkiler üzerinden yükselmiştir. Buna göre Alman İdealizminin ilk olarak Fransız devriminin getirdiği yenilikleri erişilmesi mümkün olan bilgi ile birleştirerek yaymaya çalıştığı, ikinci olarak Kant'ın ortaya koyduğu çeşitli sınırları aşarak gerçeklik hakkındaki pek çok hususu açıkça vurguladığı ve bu süreci deneyim dünyası ile Mutlak'ı diyalektik yöntemde birleştirerek gerçekleştirdiği ileri sürülebilir. Böylece kritik felsefenin "yasak meyve" dediği husus, mutlak felsefenin gündemine yeniden girmiştir.¹¹ Bu gündemden hareketle Alman idealistleri varlığın parçalarına veya bütününe yöneltilebilecek herhangi bir sınırlamanın kabul edilmemesi gerektiğini öne sürerek varlığın bilinçte açıklanmasını üçlü diyalektik süreçlerle ifade etmişlerdir. Sözelimi Hegel'e göre varlık, kendi içinde, kendi dışında ve kendisi için açıklanarak gerçekliğini varoluştaki tezahür ettirir.¹² Bu tezahür, Hegel için varlık ve düşünce sorununun aslında bir gerçeklik sorunu olduğunu ortaya koymaktadır. Böylelikle Hegel düşüncesinde gerçekliğin mutlak tin olarak tarih

⁸ A.g.e., s. 469.

⁹ I. Kant, *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafizikçe, Prolegomena*, çev. İ. Kuçuradi ve Y. Örnek, Türkiye Felsefe Kurumu: Ankara, 2000, s. 66-67.

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz: M. Gökberk, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi: İstanbul, 2010, s. 348-355.

¹¹ Celal Türer, "On dokuzuncu Yüzyıl Felsefesi," *Felsefe Tarihi*, ed. Murtaza Korlaelçi, A. Ü. Uzaktan Eğitim Yayınları: Ankara, 2012, s. 233.

¹² Bkz. Celal Türer, "19. Yüzyıl Felsefesi", *Felsefe Tarihi*, ed. Celal Türer, Bilay Yayınları, 2019, s. 463.

boyunca açarak ortaya koyduğu ifade edilebilir. Zira Hegel'in "rasyonel olan gerçektir ve her gerçek de rasyoneldir"¹³ yorumunu bu açılımın özeti olarak okumak mümkündür.¹⁴

Hegel sonrası oluşan felsefe, sözgelimi Analitik felsefe gerçekliğe dair epistemik, Husserl ise fenomenolojik ve Peirce ve Bergson gibi yaşam filozofları ontolojik kaygılar taşıdığı için önemli bir düşünce kırılmasını temsil etmiştir. Bu kırılmalardan ilki pragmatizm ile gerçekleşir. Pragmatizmin kurucularından olan Peirce, gerçekliği Kartezyen düşüncenin eleştirisi çerçevesinde inşa ederek mevcut anlayışın sorunlu yanlarını iyileştirmeye çalışmıştır. Buna göre "deneyim" filozofu olan Charles Sanders Peirce'ün felsefe ile ilgili problemleri yaşadığı çevreden hareketle herhangi bir ertelemeye mahal vermeden hemen burada çözmeye çalıştığı, bu yüzden gerçekliğin inşasında "gerçek olasılıkları" etkili kabul ederek "skolastik bir realizmi" dillendirdiği iddia edilebilir.

Realiteden Düşünceye, Düşünceden Realiteye: İnançın Kaynağı Olarak Realite, İnançın Sabitleyicisi Olarak Deneyim

Peirce, birçok disiplini, farklılıklarını muhafaza ederek bir araya getirmeye çalışmıştır. Gençliğinde¹⁵ oluşturduğu *yeni kategoriler listesi* üzerinde kariyeri boyunca durmuş ve geliştirmiştir. Peirce, geçmiş hayatımızın kognitif sonucu olarak ortaya çıkan deneyimin idrak tarzlarına kategoriler adını verir.¹⁶ Peirce'ün kategorilerinden kısaca bahsedecek olursak, onun felsefesinde, Varoluş ve Töz dışarıda bırakılacak olursa üç kategoriden söz edilebilir: Birincilik olan Nitelik (*Quality*) kategorisi, İkincilik olan Reaksiyon (*Reaction*) kategorisi ve Üçüncülük olan Temsil (*Representation*) kategorisi. Peirce, ikincilik kategorisini deneyimle neredeyse özdeş bir anlamda kullanmıştır.¹⁷ Bu çerçevede, deneyimi ikincilik kategorisi olarak belirtmekle Peirce, felsefe ve bilim arasında muazzam bir zeminin oluşturulmasında ve dahası, birçok disiplin arasında bağlantıların kurulmasında önemli katkıda bulunmuştur.

¹³ G. W. F. Hegel, *Principes de la philosophie du droit*, Almanca'dan Fransızca'ya çev. André Kaan, éditions Gallimard, 1940, s. 41.

¹⁴ Anlam bakımından bkz. Cevizci, *Felsefe Tarihi*, s. 828-834.

¹⁵ Kategoriler konusuna ilişkin hazırlık yazıları haricinde, 1867 tarihinde yayımlanan "On a New List of Categories" adlı makalesinde Peirce yeni kategori listesini oluşturmuş ve daha sonra bu listeyi geliştirmiştir. Bkz: Peirce Charles Sanders, *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, ed. Charles Hartshorne and Paul Weiss, The Belknap Press of Harvard Univ. Press: Cambridge, Massachusetts, 1974, c. 1, s. 287-305.

¹⁶ Peirce, *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, c. 2, s. 44.

¹⁷ Daha geniş bilgi için bkz: Charles Sanders Peirce, "The Logic of Relatives," *Reasoning & the Logic of Things The Cambridge Conferences Lectures of 1898*, ed. Kenneth Laine Ketner, Harvard University Press: Cambridge, Massachusetts, 1992, s. 146-150; Peirce, *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, c. 2, s. 44-45.

Bu kategorilerde deneyim, ikincilik kategorisinin fenomenolojik boyutuyla, *güç* ya da *çatışma* şeklinde ortaya çıkar. Daha açıkçası, "deneyim ya da olgular dünyasının etkisi, düşünce şekillerimize zorla empoze edilen değişiklikler"¹⁸ ve "deneyim hususi olarak olaylara uygulanır".¹⁹ Bununla birlikte deneyim, hem geçmişte olma durumunu (*esse in praeterito*) hem de gerçekleşmiş bir olgunun geçmişte olan bir durumunu yansıtır. Geçmişin şimdiki zamanı sınırlaması²⁰ anlamına gelen bu durum, ikincilik ya da deneyimin dönüştürülmesiyle uyumlu bir hususu dillendirir. Çünkü ikincilik, kendisini fark etmemize fırsat vermeden geçip gider ve nihayetinde biter. İki özne arasındaki bu geçidin "o an" fark edilmeden bir sonraki zamanda yapılması "yarına" kalır ve doğruluğu bulma arayışında bulunmak istenen realite hakkındaki karar yarının deneyimine kalır. Daha açıkçası, dünün deneyimi sayesinde yorum yaparak, bugüne kadar biriken deneyimlerin bütünü göz önünde bulundurulurken güncel doğruya ulaşılır. Bugünün deneyimi ise "yarın", elde edilen doğruyu değiştirebilme ihtimali vardır. Bu ihtimalin oluşu, yarının doğrusuna ilişkin araştırmacılarda, realiteye ilişkin yeni bir inanç ya da yeni hipotezler oluşturmaya yönlendirebilir ve bu hipotezler ise bugünün deneyimini belirleyebilir.

280

Realiteyi "dış dünyada var olanların bütünü" olarak tanımlamak, bir adım sonra, var olanlara ilişkin belirli sorunları da beraberinde getirir. Nitekim realite sorunu, "var olanların hangilerinin, ya da hangi şartlarda onların nitelikleri hissedilebilir, algılanabilir ya da ölçülebilir?" sorununa evrilir. Bu sorun esasen reel ile idealin nasıl bir araya gelebilecekleri üzerinden, tikellerin kendilerinin de bir parçası oldukları realitenin bütünü ile nasıl bir ilişkiye sahip olduğu üzerinden okunmalıdır.²¹ Bu problematiğin çözümü için realiteden düşünceye ve düşünceden realiteye doğru olan harekette hangi unsurların rol aldığı ve bu geçişlerde deneyimin rolünün ne olduğu incelenmelidir.

Peirce, realitenin tasarımı konusunda bir ayırma girmeden²², onu doğruluğun nesnesi olarak görmeyi tercih eder. Bununla birlikte, "doğruluk olarak isimlendirdiğimiz, nihai olarak tüm araştırmacıları bir konuda birleştirmeye tahsis edilmiş bir kanıdır."²³ İmdi, şimdi ve burada oluşun farkındalığını sağlayan ve realitenin tanıklığını yapan *güç* nosyonunun önemi

¹⁸ Peirce, *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, c. 1, s. 160.

¹⁹ Peirce, *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, c. 1, s. 169-170.

²⁰ Peirce, *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, c. 2, s. 44.

²¹ Charles Sanders Peirce, "Harvard Lecture on Whewell, Mill, Comte", *Writings of Charles S. Peirce*, ed. Max H. Fisch *et al*, Indiana University Press: Bloomington, 1982, c. 1, s. 217.

²² Charles Sanders Peirce, "On Reality", *Writings of Charles S. Peirce*, ed. J. W. Kloesel *et al*, Indiana University Press: Bloomington, 1986, c. 3, s. 29.

²³ Charles Sanders Peirce, "Comment rendre nos idées claires", *Writings of Charles S. Peirce*, ed. Christian J. W. Kloesel *et al*, Indiana University Press: Bloomington, 1986, c. 3, s. 372-373.

üzerinde durulmalıdır. Nitekim deneyimin bir *güç* ve *çaba* olduğu fark edildiğinde onun zaman içerisinde gerçekliğin neliği hakkında çeşitli yargı ve kararlara bir zemin teşkil ettiği görülür. Bu zemin, Peirce'ün düşüncesinde deneyimin tikelliğini aşan yönünü göstererek ona dair perdeleri kaldıracak bir hüviyettir. Bu hususlar deneyimin iki özne arasında ve nihayetinde birçok nesne ve özne arasında bir bağıntı olarak anlaşıldığını, bu bağıntının özellikle düşünce ile realite arasında yoruma kapalı bir köprü olduğunu ve doğruluğun neşet ettiği dinamik bir alanı ortaya çıkardığını ifşa eder. Bu anlamda, özne ve nesne arasında bir bağıntı, bir gerginlik olarak anlaşılabilir deneyim, doğrudan kavranılmadığı için dolayimli bir süreci temsil eder. Bu durum inancın ya da kanıların, daha açıkçası realiteye ilişkin ortaya atılacak hipotezin açık kılınmasında elzem olan deneyimi araştırmayı gerekli kılmaktadır.

Açıktır ki deneyim (*expérience*) kelimesi Latince'deki *experientia* kelimesinden ödünç alınmış olup; sınav, deneme ve teşebbüs anlamlarını içermektedir. Fiil olarak *ex* ve *peritus*'tan kaynaklanan kelime "şuna mahareti olan, şu deneyimi olan" anlamına gelir. Bununla birlikte Hint-Avrupa köküne bağlı olan *per* eki, Yunancada *peira* kavramıyla ilişkili bir şekilde ele alınarak "*önden gitmek, içe girmek*" manasına gelir.²⁴ *Ex* prefiksi ise Yunancada "çıkma, hâlihazırda olmama, mahrum olmak", Latince'de "bir durumdan diğer bir duruma geçmek" ve "tamamlanma" şeklinde tarif edilmektedir.²⁵ Fransızcadaki *expérience* kavramının Almanca karşılığı olan *Erfahrung* kelimesi, seyahat anlamını içerir. Wahl, bazı tarihçiler tarafından metot idesine yaklaştırılan bu kelimenin "bir şeye doğru bir güzergâh/patika" şeklinde yeni bir mana kazandığını belirtir.²⁶ Aynı şekilde *Erfahrung*'un Fransızcadaki *expérience* kavramıyla aynı anlama geldiğini iddia eden Wahl, bu kavramın zaman alan bir şeyi temsil ettiğini ve derinlikli olarak zamansallığa bağlı olduğunu ileri sürer. Tüm bu hususlar deneyimin gerçekleştiği süreçte kısmen yoruma açık olmayabilen bir bağlantı, bir alaka türü olmasına olanak sağlar. Nitekim deneyimi realitenin ikamet alanı ve doğruluk için de bir yargı alanı olarak gören Peirce, bu hususu şöyle ifade eder:

Çok farklı zihinler, birbirine tamamen karşıt görüşlerle araştırmalara başlayabilir ama soruşturma ilerledikçe onların dışında olan bir güç, bu görüşleri tek ve aynı sonuca götürür. Bizi, istediğimiz yere değil de sabit bir amaca (doğruluğa) götüren bu husus, sanki kaderin bir kararı gibi görünür. Bakış açılarının değişimi, etüt için başka olguların seçimi, zihnin doğal eğilimi, hiçbir şey engellenemez kanıdan kaçmayı

²⁴ Alain Rey et al, *Dictionnaire historique de la langue française*, Dictionnaires Le Robert: Paris, 2012, c. 1, s. 1290.

²⁵ A.g.e., s. 1274.

²⁶ Jean Wahl, *L'expérience métaphysique*, Éditions Flammarion: Paris, 1965, s. 9.

sağlamaz. Bu büyük yasa, doğruluk ve realite nosyonunda mevcuttur. Doğruluk olarak isimlendirdiğimiz şey, nihai olarak tüm araştırmacıları bir konuda birleştirmeye tahsis edilmiş bir kanıdır; bu kanının nesnesi ise reeldir. İşte realiteyi böyle anlıyorum.²⁷

Yukarıdaki ifadeler realitenin, araştırmacıları uzun vadede birleştirecek bir hususiyete sahip olduğunu gösterir. Bu özellik, deneyim sayesinde verilen bir kararı, diğer ifadeyle nihai olarak tüm araştırmacıları birleştirecek bir yargıyı temsil eder. Peirce, realitenin bu anlamına aslında bu tanımın realitenin karakterini düşündüğümüz şeye bağladığını savlayarak- karşı çıkılabileceğinin farkındadır. Ancak bu karşı çıkış, realitenin düşünceden ziyade sadece sınırlı sayıdaki insanın düşüncesinden bağımsız olduğu fikriyle bertaraf edilebilir. Nitekim Peirce'e göre nihai kanının nesnesi onun ne olduğuna bağlı olsa da bu kanının şu ya da bu insanın düşüncesinden bağımsız olması gerekir.²⁸ Bu bağlamda ilk aşamada vurgulanması gereken husus, nihai olarak doğruluk hakkında kararları birleşen araştırmacılar bütünüdür sayılı olmasıdır. Burada kaçınılmaz olduğu varsayılan ve sayılı araştırmacıların gittiği yeri belirleyen kanının belirlenmesinde aktif olan kanunun reel bir tezahürü olarak ortaya çıkar. Bu kanunun, aktüel olandan düşünceye doğru ilerleyen taşıyıcıların spesifik kaynağı olma potansiyeli olduğu fark edilmelidir.

Böyle bir kanunun bir güç/bir yaptırım olarak karşımıza çıktığını ifade eden Peirce, efor ve direncin çarpıştığı zeminde *güç* nosyonunun tezahür ettiğini belirtir.²⁹ O, realitenin karakterinin kendisi hakkındaki idemizden bağımsız oluşunun onu yeterince tanıtmadığını; bu yüzden tahayyül ile realiteyi ayıracağımız bir noktanın var olması gerektiğini savunur.³⁰ Bu nokta elbette doğruya ulaştırmayı hedefleyen, diğer ifadeyle realitenin doğru teşhisini sağlayan bir metot arayışı olarak yorumlanabilir. Nitekim Peirce, "İnancın Sabitlenmesi" ("The Fixation of Belief") adlı makalesinde inançların oluşturulmasında dört farklı metottan bahseder.³¹ Bu metotlar; *kararlılık metodu*, *otorite metodu*, *a priori akıl yürütme metodu* ve *bilimsel metottur*. Sosyal değerleri de olan bu metotların her biri, kendi işleyişine ve etki alanına sahiptir. Ancak kesine yakın ve geçerli bir inanca ulaşmayı hedefleyen Peirce'ün sadece bilimsel metoda öncelik verdiği ileri sürülebilir. Buna göre sosyal ve toplumsal

²⁷ Charles Sanders Peirce, "Comment rendre nos idées claires", *Writings of Charles S. Peirce*, ed. Christian J. W. Kloesel et al, Indiana University Press: Bloomington, 1986, c. 3, s. 372-373.

²⁸ A.g.e., s. 372-373.

²⁹ Charles Sanders Peirce, *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, ed. Charles Hartshorne and Paul Weiss, The Belknap Press of Harvard University Press: Cambridge, Massachusetts, 1974, c. 2, s. 44.

³⁰ Peirce, "Comment rendre nos idées claires", *Writings of Charles S. Peirce*, s. 370.

³¹ Celal Türer, *Charles S. Peirce'ün Pragmatik Felsefesi*, Üniversite kitabevi: İstanbul, 2003, s. 52-53.

bir süreci ifade eden bilimsel metodun tek amaç olarak inancı sabitlemeyi edindiği görülür.³²

Peirce, realite hakkında daha ikna edici bir açıklama sağlayacağı için felsefesinde bilimsel metodun inancı sabitleme özelliğini kullanır. Ona göre bu özelliğin kendisini en fazla açığa çıkardığı alan deneyim alanıdır. Nitekim deneyim, kaynağı realitede mevcut olan belirli koşullar sayesinde ortaya çıktığı için realitenin, deneyimi harekete geçirebilecek hipotezlerin oluşumunda inançların kaynağı olarak işlev görür. Bu durum, inançların çoğalmasında en büyük etkiye sahip olan reel şeylerin, bilinçte uyandırdığı (exciter) her duyumu inanç formunda kategorize ettiğini gösterir.³³

Peirce'e göre inançların anlaşılmasının yegâne yolunun alışkanlıklar olduğu söylenebilir. Bu çerçevede düşünür, realitenin kaynaklık ettiği inançların alışkanlıklarla anlaşılabilirliğini iddia ederken, kapalı, sınırlı ve sığ bir realite kurgusu inşa etmez. Bunun yerine herhangi bir delili veya bilgiyi ortaya çıkaran *yanılabirircilik* anlayışını benimseyerek bir inancın "yanıslanamaz olduğunu söylemenin felsefi bir tavır olmayıp, araştırmayı yıkıcı olacağını"³⁴ ileri sürmesiyle, alışkanlığın her daim hakiki inançla uyummadığı söylenebilir. Eğer inanç ve alışkanlıklar arasında her daim bir uzlaşma olsaydı realitenin kurgusunda alışkanlıklar yeterli olur ve nihayetinde araştırma dururdu. Ancak Peirce, hem böylesi bir statik durumun ortaya çıkmasını engellemek hem de araştırmaların devamını sağlamak amacıyla en makul çözümün bilimsel metod olduğunu öne sürer.³⁵ Buna göre Peirce'ün felsefesinde durağan bir durumu temsil eden, minimum bir efor gerektiren ve rüzgarın estiği yöne doğru gitmek kadar kolay bir hususu ifade eden alışkanlıkların inşa ettiği bir inanç yerine genel akışın tersine gitmeye benzetilebilen, bir efor gerektiren hakiki bir inanç arayışının daha değerli olduğu belirtilebilir. Çünkü bu efor, hakiki inancı -söylem uygunsu- realitenin tek sahipliğinden söküp "tutulur/avlânır"³⁶ insanın anlam küresine getirir. Böyle bir süreç neticesinde ortaya çıkan inançların alışkanlıklarla anlaşılması mümkün değildir. Bunun yerine *yeni inançlar* olarak isimlendirilen bu tür inançların Peirce'ün bilimsel yöntemi inşa ederken kullandığı çıkarım (abduction) ile büyük ölçüde anlaşılabilirliği söylenebilir.³⁷ Zira çıkarım sayesinde bir durum ya da deneyimden hareketle yapılan sıçrama, halihazırdaki tecrübenin testini sağlamaktadır. Bu testin sonucunda inanç yeni

³² Charles Sanders Peirce, "Comment se fixe la croyance", *Writings of Charles S. Peirce*, ed. Christian J. W. Kloesel et al, Indiana University Press: Bloomington, 1986, c. 3, s. 352.

³³ Peirce, "Comment rendre nos idées claires," c. 3, s. 370.

³⁴ Türer, *Charles S. Peirce'ün Pragmatik Felsefesi*, s. 69.

³⁵ Celal Türer "Charles S. Peirce'ün epistemolojisi", *Bilimname II*, 2003/2, s. 30.

³⁶ André De Tienne, *L'Analytique de la Représentation chez Peirce*, Facultés universitaires Saint-Louis: Bruxelles, 1996, s. 79.

³⁷ Türer, *Charles S. Peirce'ün Pragmatik Felsefesi*, s. 213.

alanlara doğru genişler. Yine bu inançlar sayesinde yeni hipotezler ortaya atılarak yanlış bilgiler tespit edilir ve bilimsel alanın genişlemesi sağlanır.

Tüm bunlardan hareketle araştırmanın bir fikri/bir kanıyı - *yanılabilirliğe* göre nihayi olmamakla birlikte- sabitlemek olduğu ifade edilebilir.³⁸ Nitekim James, kanının önkoşulları hakkında hiçbir değerlendirmeye girmeyen deneyimin herhangi bir kanıyı çeşitlilik olmaktan çıkararak realiteye demir attırdığını ileri sürer. Bu husus, deneyimler arasındaki farklılıklarda daha açık görülür. Buna göre deneyim vasıtasıyla realiteye ilişkin bir saptamanın oluşması için yeterli şartların mevcut olması gerekir. Aksi halde, James'in de belirttiği üzere, "anahtarın kilide uymayışı" gibi, belirli şartlar olmadığı durumda, inancın deneyime realiteyi saptama imkanı verememe problemiyle karşılaşılabilir.³⁹ Bu noktada ortaya çıkan problem, *deneyimin* kanı ya da inanç ile realiteden oluşan çifte kapının tek anahtarı oluşundan kaynaklanmaktadır. O halde her deneyimin *deneyim* olmadığı hususu, kanaatin karşılığını belirsiz, olanın neliğini ise tanımsız bırakan herhangi bir eşyanın *deneyimi* yansıtmayışından çıkarılabilir. Bu durum, realite ve düşünce arasında tek köprü görevini üstlenen deneyimin, algı çeşitliliğinden yola çıkarak en muhtemel çıkarımı yapmayı gözetken ve buna kabiliyeti olan araştırmacı zihniyetler topluluğuna kendisini ifşa etmeye ve aşkınlık konumuna çıkmaya başlar.

Yeter Deneyim

Reel unsurların karakterleri, kendileri hakkında sahip olduğumuz idelerimizden tamamen bağımsız olduğunu söyleyebiliriz. Belirli kanunlardan hareketle duyularımıza tesir eden bu realite unsurlarını algılara dayanan akıl yürütmelerle öğrenebilir ve nihayetinde eşyanın hakikatine ulaşabiliriz. Bu süreçte Peirce, deneyimin tıpkı bir bıçağın dağlarda ya da deniz kıyılarında var olan çimen görünümlü kayaların altında bulunan rengârenk katmanları ortaya çıkarması gibi eşyanın iç katmanlarını ortaya çıkardığını ileri sürer. Bu benzetme Peirce'ün, "her insan, yeterli bir deneyime sahip olduğu takdirde ve kendi verileri üzerinde yeterince akıl yürütürse tek ve hakiki sonuca yönlendirilir"⁴⁰ düşüncesinde tezahür eden *yeter deneyim* kavramını gündeme getirir. Buna göre *yeter deneyim* kavramı, bir olguya ilişkin belirleyici -kismî de olsa- bir karar ve kanaat sağlayan yeterli bir deneyimi temsil eder. Bu husus, musikideki duruş noktalarına benzetilebilir. Nasıl ki musikide karar/duruş bir makamın habercisidir *deneyim* de her var olanın habercisi olur.

³⁸ Peirce, "Comment se fixe la croyance", c. 3, s. 346.

³⁹ William James, *La volonté de croire*, Éditions Flammarion: Paris, 1916, s. 127.

⁴⁰ Peirce, "Comment se fixe la croyance", c. 3, s. 351.

Peirce'e göre "deneyim" kelimesi hususi olarak olaylara uygulanır.⁴¹ "Biz tam olarak olayları algıladığımızı söyleyemeyiz"⁴². Bunu daha açık kılmak amacıyla Peirce, ısıklık çalarak hızla geçen bir tren örneğini verir. Trenin geçişinde ışığın notası birden düşer. Ancak düşmesini farketmez, bu ışığın notasının düştüğünü fark etmemiz onu algıladığımızdan dolayı değildir. Isıklık notasının en düşüğünü duyularımızı, düştüğünü değil. Peirce'e göre bu durumda nota değişimini fark etmemiz, bu durumu algıladığımızdan dolayı olmayıp deneyimlememizden dolayıdır.⁴³ Peirce'in ifade ettiği gibi, deneyim kelimesi algı farklılıklarına ya da değişimlerine daha hususi uygulanırken⁴⁴ burada *deneyim* kavramının *algı* kavramından daha geniş olduğu görülmektedir.⁴⁵ Öyle ki, deneyimi saptayacak kadar yeterli olan bir *deneyimin*, her ısıklık çalan bir cismin geçtiğinde, ışığının notasının düştüğünü anlığa getirir. Bu *yeter deneyim* duyu olmaktan, algı olmaktan yargı seviyesine ilk adımını atan sabitlenmiş⁴⁶ deneyimin adeta temsili olarak görülebilir. Buna göre, *yeter deneyimin*, insanlığın var olan hakkında puslu da olsa tanımlar yaptığı deneyim birikimleri olduğu söylenebilir. Bu birikimler, tikel olmasına rağmen akıl yürütmeye malzeme olan, çıkarım yapmaya yarayan, tikellikten hareketle ortaya çıkan düşünceden realiteye ve realiteden düşünceye doğru çift yönlü gidişatı sağlayan bir deneyim kümesini içermektedir. Zira bu *yeter deneyim*, belirli bir zamanda sınanarak doğruluk kontrolünde güven sağlamış tikel deneyimlerin kümesidir. Sözelimi, uzaktan algılanan herhangi bir nesnenin bir taş, hayvan ya da bitki olduğunun belirtilmesi, algılanan taşın zirkon ya da yakut, hayvanın kurt ya da koyun ve nihayetinde ağacın ıhlamur, badem ya da çınar ağacı olmasını ayırt edecek bir nitelikte olmayabilir. Bu durum, ayırım yeterliliğinin, realitede hiç keşfi olunmamış çeşitli nesne/olgu/anlam cinslerini ayırmada ve estetik, ahlaki deneyimlerde ortaya çıktığını gösterir. Peki, *yeter deneyim* için tatmin edici ayırımlar yapılabilir mi ya da bilim, bu ayırımlardan yüzde kaçını aydınlatılabildi?

Bu sorular, realiteye dair bilgimizin oldukça yetersiz bir seviyede olduğunu göstermektedir. Ancak, realiteye ilişkin belirsizlik ve ona dair bu bilgi eksikliğine rağmen insan, doğası gereği, yaşam mücadelesi içerisinde kalarak realiteye ilişkin karanlığı aydınlatmak, belirsizliği kaldırmak için yılmadan, ümitle çaba sarf edebilir. Bu çabalar neticesinde pek çok sorunun insan zihnini meşgul ettiği aşıkardır. Sözelimi "eşyanın varlığı nasıl bilinir ve sınanır", "sınamanın bilmedeki konumu nedir", "insan, eşyayı sınarken aynı zamanda kendisini de sınımaz mı", "deneyimde sınayan ya da deneyimi gerçekleştiren

⁴¹ Peirce, *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, c. 1, s. 169.

⁴² Peirce, *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, c. 1, s. 169-170.

⁴³ Peirce, *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, c. 1, s. 169-170.

⁴⁴ Peirce, *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, c. 1, s. 169-170.

⁴⁵ Peirce, *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, c. 1, s. 169-170.

⁴⁶ Peirce, *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, c. 1, s. 184.

kişinin sebep olduğu etki, elde edilen sonuçların nesnellğine zarar vermez mi” gibi sorular bu minvalde zikredilebilir.

Yukarıda ifade edilen sorular, on dokuzuncu yüzyılda özellikle pozitivist düşüncenin bilimsel faaliyetleri etkisi altına aldığı bir dönemde deneyim kavramının akıbetini ortaya koymak açısından oldukça değerlidir. Bu durumun farkında olan Peirce, pozitif bilim her ne kadar deneyime dayansa da son tahlilde deneyimin mutlak bir kesinliğe, zorunluluğa ya da evrenselliğe doğru yol almadığını iddia eder. Ancak bu anlayışa rağmen deneyim alanında bilimsel faaliyetlerin, evrensel ve zorunlu yasaların peşinde olduğu unutulmamalıdır.⁴⁷ Bilimsel araştırmanın söz konusu yapısı, realitenin tüm boyutlarına nüfuz etmeyi ve doğruluğu barındıran kanıya ulaşmayı sağlayan süreci temsil eder. Ancak bu süreçte sonuçların her defasında aynı şart ve koşullarda tekrarlanmaması ve tümevarım yönteminin işleyişinde var olan sorunlar bilim adamının hedefe varışındaki zorlukları ifade eder. Bu zorluklardan ziyade temel arayışımız, felsefi olarak deneyimi tikellikten çıkararak aşkın bir konuma, tümel konumuna, daha açıkçası, tümel yargıya ulaşmak için gereken deneyim sayısını minimize etmeyi sağlayan *deneyim* türüdür. Bununla birlikte, her ne kadar deneyim tümeli kendi içinde barındırdığı görüşü varsayılsa da, deneyimde varsayılan tümelin kendisini barındırdığı tümeli her zaman ifşa ettiği söylenemez. Dolayısıyla, arayışında olduğumuz deneyim, araştırmacıları kısa yoldan, minimum deneyim sayısı ile tümel olana yaklaştıran deneyimlerle, tümelin ifşa olduğunu gösteren, -deyim yerindeyse "son damla" olan- *yeter deneyim*'dir.⁴⁸

Tüm bunlardan hareketle bilimsel araştırmanın deneyimi gerçekleştirilenin yerine bir başkası gelebileceği için özsel olarak tekrarlanabilir olduğu söylenebilir.⁴⁹ Ancak bilimsel de olsa deneyimin tekrarlanmayan, diğer ifadeyle biricik olan yönünü de muhafaza etmek gerektiği unutulmamalıdır. Çünkü sübjektif ilginin en azından paradigma değişiminde ya da bilimin ilerlemesinde arızı de olsa bir payı olduğu bilinen bir husustur. Ayrıca bu husus, araştırma kapılarının kapanma olasılığını ve yeni deneyimlerin mümkün olamayacağını da içermektedir.

⁴⁷ Peirce, *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, c. 2, s. 24.

⁴⁸ Bu çerçevede, tümele yaklaştıran spesifik olan *deneyimler* niceliksel, tümelin ifşa olması için eklenen *yeter deneyim* ise niteliksel olduğu söylenebilir.

⁴⁹ Wahl, *L'expérience métaphysique*, s. 8.

Gerçekliğin Tanığı ve Çıkarımın Unsurları: Dönüştürücü Güç olarak Deneyim

Peirce, "Bağıntılar Mantığı" adlı konferansında ikincilik kategorisini *ilişki* kategorisi olarak isimlendirir. Ancak daha sonraki yazılarında bu kategoriyi, "reaksiyon" kategorisi adı altında isimlendirmenin daha iyi olacağını ifade eder. Zira "ikincilik kategorisi, "birbirinden ayrı ve uzak olan" iki özneyi birleştiren arazi bir durum/koşul'u temsil eder." Daha açık bir ifadeyle o, "dolayimli ya da sebepli olarak koyulduğundan ve anlaşılabilir bir doğada olmadığından", "iki özne arasında kör bir reaksiyonu seslendirir."⁵⁰ Peirce, bu hususu açık kılmak için mavi ve kırmızı ışığın karışımı olan magenta rengini örnek olarak gösterir. Buna göre o, önce kendi hissinden başkası olmayan magenta rengini tahayyül etmemizi, daha sonra onu aniden yaprak yeşiline dönüştürmemizi söyler. İşte dönüştürme anındaki bu deneyim 'ikincilik' kategorisine denk düşer ve o, tümüyle anlaşılmayan dolayimli bir geçişi yansıtır.

Peirce'e göre iki özne aslî olarak bağlı değildir.⁵¹ İkincilik, "ne benim zihnim, ne herhangi bir özne veya dolayimli bir koşul için" iki özneyi birleştirmez.⁵² Bunun yerine o, sadece birbirinden ayrı ve uzak olan "iki öznenin birleştirilmesi" işlevini görür. Böyle bir işlevde ikincilik, "öznelere içsel birinciliklerine göre ikincil olmak zorunda"⁵³ kaldığı için öznelere, ikincilik kategorisinde kendi özlere koruyarak deneyimi gerçekleştirebilirler. Bu durumda özne, düşünce ve realite olarak düşünülürse *deneyim* doğruluğa kapı açan bir husus olarak görülür. Böyle bir anlayışın ilk görüşte doğruluk ve realite ayırımına set çektiği akla gelse de ikincilik kategorisinin düşünce ile realiteyi bağlayan, hem deneyime hem de doğruluğa realiteye ilişkin olanın yüklenmesini sağlayan ve doğruluğa reel anlam kazandıran bir yaklaşım olduğu belirtilmelidir. Bu çerçevede "görünmez" "karanlığında" doğruluk yolunun keşfi anlamına gelen *deneyimin* bu yolun belirgin hatlarını, özsel silüetinin haberini vererek realite ile düşüncenin bağlantısını oluşturduğu iddia edilebilir.

Brüt güç olan deneyim, düşünce ile realite arasındaki reaksiyonu⁵⁴ tesis ederken her iki kavramın özsel yapısını muhafaza ettiği ileri sürülebilir. Buna göre düşünsel olarak oluşturulan hipotezler, realitede teyit edilerek/edilmeyerek birbirine bağlanır. Oluşturulan hipotezler onaylandığında

⁵⁰ Peirce, "The Logic of Relatives," s. 147-148.

⁵¹ A.g.e., s. 147-148.

⁵² A.g.e., s. 147-148.

⁵³ A.g.e., s. 147-148.

⁵⁴ Burada söz konusu olan, herhangi bir ilişki değil, özellikle de Peirce'ün birincilik ve ikincilik arasındaki bağlantıyı kurmayı sağlayan ilişki olmayıp, düşünsel olan ile realite unsurları arasındaki ilişkidir.

belirli bir kanun olarak üçüncülük kategorisine geçebilmek mümkündür. Ancak formalize edilen kanunlar Peirce'e göre yanlışlanmaya açık bir süreç içerisindeyler. Bu noktada insan türü devam ettiği müddetçe muhakemelerin doğru olma oranı değişse bile yeterince derinlikli bir soruşturma sonucu gerçekleşecek olan "inanç nosyonu"nun değişmediği görülür. Yine insan türünün tamamı yok olduktan sonra daha incelikli araştırma yetileri olan başka bir varlık türünün ortaya çıkması, tam ve nihai bir doğru kanıya ulaşılmasını sağlayabilir. Peirce'ün ifadesiyle "aktüel bir şekilde herhangi bir insanın düşüncesinden bağımsız olarak soruşturma ile elde edilen doğru/nihai kanı tekrar ayağa kalkar".⁵⁵ O halde tek tek insanların düşüncesi farklı olsa da karşıtlık nihayetinde doğru kanıya varacaktır. Bu husus, düşünce ile realite arasında yer alan ikinciliğin deneyimdeki gizemli rolünün ifşasıdır. Nitekim ikincilik, hem düşünce hem de realiteyi birbirine bağlayarak ya da her ikisini dönüştürerek realiteyi tanımamızı sağlar.

O halde dönüşüm anında deneyim olan bu ikinciliğin en bariz işareti nedir? Peirce, bu soruyu açıklamak için şöyle bir örnek verir: Sözgelimi bir kapının kolunu elimizle yavaşça açarak görülmemiş bir sessizliğin deneyimini yaşayabiliriz. Aynı şekilde bir kapıyı kapatmak için çaba/güç sarf edebiliriz. Her iki durum da güç ya da çaba direnci gerektirir. Çabanın olmadığı yerde direnç; direncin olmadığı yerde ise çaba yoktur.⁵⁶ Öyleyse iki karşıt gücün bir araya gelmesi bir realitenin ortaya çıkması anlamına gelir. Bu şekilde anlaşıldığında deneyim, hem ya da brüt gücü temsil eder. Bu durumu birbirine yapışmış iki mıknatıs örneğinden hareketle açıklayabiliriz. Buna göre mıknatısların birbirlerine yapışık oldukları kutuplar birbirlerine zıt polarizasyonlara sahiplerdir. Birbirini bulup dengede duran bütün ise *brüt gücü* oluşturur. Anlaşılacağı üzere brüt güç idesi saf ikililik; hatta reaksiyonun biraz fazlasıdır. Brüt gücün biri kendi içinde diğeri kendisiyle birlikte oluşu, iki yönlülüğünü gösterir. Bu çift yönlülük, akli olanın, düzenin ya da kuralın hâlihazırda olmayışını beraberinde getirdiği için *brütlük* üçüncülük kategorisinden ayrılır.⁵⁷ Bu durum, güç aksiyonunda duygu rolünün aklın rolünden daha fazla olduğu anlamına da gelir. Zira deneyimle kendisini ortaya çıkaran güç, var olanın ya da tüm var olanların karşı çıkmasıyla yargıdaki belirsizliği durdurup bir belirliliğe işaret eden gösterir.

⁵⁵ Peirce, "Comment rendre nos idées claires", c. 3, s. 372-373.

⁵⁶ Peirce Charles Sanders, *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, c. 1, s. 159.

⁵⁷ Peirce, *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, c. 2, s. 44-45.

Sonuç: Deneyimin Açıklanması ve Zaman

Realitenin hem içinde olmak hem de onu olduğu gibi görmeye, betimlemeye çalışmak ve onunla ilişkili olarak doğru ve evrensel yargılara varmaya çalışmak, çetin bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çerçevede Peirce'ün ikincilik kategorisinin en önemli fenomenolojik boyutunu temsil eden *güç* ya da *çatışma* olarak deneyim, bu problematiğin çözümünde önemli bir rol oynamaktadır. Zira realite hakkında en ikna edici ip ucunu verenlerden birisinin deneyim olduğu söylenebilir. Peirce, deneyimin tezahür ettiği alanla ilgili somut ip uçları vermektedir: Eforun sarf edildiği yerde, dirençle karşılaşılıyorsa, bu deneyimin mevcut olduğu anlamına gelir. Bununla birlikte, deneyimin olduğu yerde, hem düşüncenin unsurlarını hem de realiteye dair unsurları bulmak mümkündür. Bir başka ifadeyle deneyimin, doğruluğun saptanabileceği en verimli zeminlerden birisi olduğu ileri sürülebilir. Nitekim Peirce felsefesinde deneyim, araştırmacıların -realiteye ilişkin doğruluk konusunda- görüş birliğinde olmalarında önemli bir etken olarak kabul edilmiştir.

Bununla birlikte, Peirce felsefesinde deneyimin inanç ya da hipotezler oluşturması, tikelden tümele doğru bir ilerleyiş ve gerçeklikle ilgili bir karara varış ile sonuçlanır. Bu süreç özellikle araştırmacıların, realitenin karmaşık, yoğun, bölgelerinde doğruluğu aradıklarında, önem arz eder. Oluşturulan deneyim birikimi, önce realiteye demir atar ve ardından sınırlarını genişletmesiyle, tikelliğinden çıkarak aşkın bir boyuta gelir ve nihayetinde minimum deneyimle doğru bir yargıya varmayı sağlar. Bu aşamaların hepsinin hayatın akışında, yavaş yavaş ve derinden devam eden süreçlerle ilgili olduğu unutulmamalıdır.⁵⁸ Nitekim bu durum, hayatın arka planında inceden inceye işleyen bir sözde tümel deneyimin olduğu hipotezini mümkün kılmaktadır.

Hâsılı, Peirce düşüncesinde fikirlerimiz başıboş bir akıştan ziyade önceden belirlenmiş bir amaç doğrultusunda somutlaşarak kendisini *doğruluk* olarak aşikâr kılar. Daha açık bir ifadeyle, herkes tarafından kabul edilen gerçekliğe ilişkin doğru bir karara varılır. Fenomenal ya da tikel gerçekliklerden tümel gerçekliklere giden süreci temsil eden bu yaklaşım, deneyimin gerçekliğin ikamet alanı ve doğruluk için de bir yargı alanı oluşturduğunu ifşa eder. Bu ifşada deneyim zaman tarafından sınırlandırıldığı için evrensele varamaz. Bu durum, bugünün deneyimine dair herhangi bir yorumun, her daim yarının deneyimine bağlı olduğu gerçeğini haykırır. Çünkü bugünün deneyimi, realiteye dair alışılmadık, bambaşka bir doğruyu ifşa etse de, onun özünü gösteremez; öz ancak zaman ile açıklanır. Zamanla açıklanan her deneyim bir tavus kuşu gibi

⁵⁸ Charles S. Peirce, *À la recherche d'une méthode*, Fransızca'ya çev. ve ed. Janice Deledalle-Rhodes ve Michel Balat, Presses Universitaires de Perpignan: Saint-Estève, 1993, s. 80.

GERÇEKLiĞİN İKAMET ALANI OLARAK DENEYİM: *CHARLES SANDERS PEİRCE FELSEFESİ*
Celal TÜREER - Hatice KIRMACI

katmanlarını oluşturur ve onların sağladığı çıkarımlarla yeni yorumlara kaynaklık eder. Bu husus, bugünün deneyiminin her daim yarının deneyimiyle yorumlanmaya mahkûm olduğu; gerçekliğin ise şimdiye kadar kendisine dair yaptığımız çıkarımların ötesine uzandığı düşüncesini akla getirir. Peki, bugünün deneyimi gerçekliğin kendisinde mevcutsa ve biz bugünün deneyiminin ancak açılımına erişebiliyorsak, bu açılımın bizi aldatmadığından nasıl emin olabiliriz?

KAYNAKÇA

- Cevizci, A., *Felsefe Tarihi*, Say Yayınları: İstanbul, 2011.
- De Tienne, André, *L'Analytique de la Représentation chez Peirce*. Facultés Universitaires Saint-Louis: Bruxelles, 1996.
- Gökberk, M., *Felsefe Tarihi*, Remzi kitabevi: İstanbul, 2010.
- Hegel, G. W. F., *Principes de la philosophie du droit*, Almanca'dan Fransızca'ya çev. André Kaan, éditions Gallimard, 1940, s. 41.
- James, William, *La volonté de croire*, Éditions Flammarion: Paris, 1916.
- Kant, I., *Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe, Prolegomena*, Türkçeye çev. İ. Kuçuradi ve Y. Örnek, Türkiye Felsefe Kurumu: Ankara, 2000.
- Leibniz, G. W., *Monadoloji; Metafizik Üzerine Konuşma*, Fransızca'dan Türkçe'ye çev. Atakan Altınörs, Bilge Kültür Sanat Yayınları: İstanbul, 2019.
- Peirce, Charles Sanders, "Harvard Lecture on Whewell, Mill, Comte", *Writings of Charles S. Peirce*, ed. Max H. Fisch, Christian J. W. Kloesel, Edward C. Moore, Don D. Roberts ve Lynn A. Ziegler, Indiana University Press: Bloomington, 1982, cilt 1, s. 205-223.
- , "Comment se fixe la croyance", *Writings of Charles S. Peirce*, ed. Christian J. W. Kloesel, Max H. Fisch, Lynna Ziegler, Nathan Houser, Don D. Roberts, Ursula Niklas, Aleta Houser ve Edward C. Moore, Indiana University Press: Bloomington, 1986, cilt 3, s. 338-355.
- , "Comment rendre nos idées claires", *Writings of Charles S. Peirce*. ed. Christian J. W. Kloesel, Max H. Fisch, Lynna Ziegler, Nathan Houser, Don D. Roberts, Ursula Niklas, Aleta Houser ve Edward C. Moore, Indiana University Press: Bloomington, 1986, cilt 3, s. 355-374.
- , *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, ed. Charles Hartshorne ve Paul Weiss, The Belknap Press of Harvard University Press: Cambridge, Massachusetts, 1974, cilt 1.
- , *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*, ed. Charles Hartshorne ve Paul Weiss, The Belknap Press of Harvard University Press: Cambridge, Massachusetts, 1974, cilt 2.
- , "On Reality", *Writings of Charles S. Peirce*, ed. J. W. Kloesel et al, Indiana University Press: Bloomington, 1986, cilt 3.

GERÇEKLİĞİN İKAMET ALANI OLARAK DENEYİM: CHARLES SANDERS PEİRCE FELSEFESİ
Celal TÜNER - Hatice KIRMACI

-----, *Reasoning and the Logic of Things: The Cambridge Conferences Lectures of 1898*, ed. Kenneth Laine Ketner, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1992.

-----, *Le raisonnement et la logique des choses*, Fransızcaya çev. Christiane Chauviré, Pierre Thibaud ve Claudine Tiercelin, Les éditions du Cerf: Paris, 1995.

-----, *À la recherche d'une méthode*. Fransızcaya çev. ve ed. Janice Deledalle-Rhodes ve Michel Balat, Presses Universitaires de Perpignan: Saint-Estève, 1993.

-----, "The Logic of Relatives", *Reasoning & the Logic of Things The Cambridge Conferences Lectures of 1898*, ed. Kenneth Laine Ketner, Harvard University Press: Cambridge, Massachusetts, 1992, s. 146-164.

Rey, Alain et al., *Dictionnaire historique de la langue française*, Dictionnaires Le Robert: Paris, 2012, cilt 1.

Searle, J. R., *Toplumsal Gerçekliğin İnşası*, Türkçeye çeviren Muhittin Macit ve Ferruh Özpilavcı, Litera Yayıncılık: İstanbul, 2005.

Türer, Celal, *Charles S. Peirce'ün Pragmatik Felsefesi*, Üniversite Kitabevi Yayınları: İstanbul, 2003.

-----, "Charles S. Peirce'ün epistemolojisi", *Bilimname II*, 2003/2, s. 23-52.

-----, "On dokuzuncu Yüzyıl Felsefesi", *Felsefe Tarihi*, ed. Murtaza Korlaelçi, A. Ü. Uzaktan Eğitim Yayınları: Ankara, 2012, s. 229-306.

-----, "19. Yüzyıl Felsefesi", *Felsefe Tarihi*, ed. Celal Türer, Bilay Yayınları, 2019, s. 449-496.

Vorlander, Karl, *Felsefe Tarihi*, çev. Mehmet İzzet ve Orhan Saadeddin, İz Yayıncılık: İstanbul, 2008.

Wahl, Jean, *L'expérience métaphysique*, Éditions Flammarion: Paris, 1965.